

SPOREN⁴¹ VAN HERINNERING

 bpost
PB-PP | B 19464
BELGIE(N) - BELGIQUE

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2021

HET VERZET

VERZET ONDER DE BEVOLKING

Voorwoord
p. 2

Actualiteit
De postmannen van Breendonk
p. 3

Auschwitz
Victor Martin. Een Belgische
verzetsstrijder op missie
naar Auschwitz
p. 6

Vraagstuk
Wanneer links collaboreerde en
(extreem)rechts zich verzette
p. 8

No comment
p. 13

Uitgediept
Het XX^{ste} Konvoi.
Een uitzonderlijk konvoi
p. 14
+ pedagogische fiche p. 24

Wist je dit?
Het Verzet,
enkelvoud of meervoud?
p. 25

Klasreflectie
Vrouwen van het Verzet,
in de vergeethoek van
de geschiedenis?
p. 28

Varia
p. 30

UITGELEZEN?
LEG MIJ IN DE LERARENKAMER...

WAARDE LEZER,

Interesse hebben voor de Tweede Wereldoorlog beperkt zich niet tot het bestuderen van de misdaden die begaan werden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon men drie voornamen groepen van elkaar onderscheiden: de daders (en hun medewerkers), de omstanders (zij die niets ondernomen hebben) en verzetslui (vrouwen en mannen die niet akkoord gingen met de opgelegde regels en onderdrukkingen van de bezetter, en dit al dan niet (cfr. passief ver-

zet) duidelijk te kennen hebben gegeven).

Het pedagogische bulletin *Sporen van Herinnering* wijdt tijdens het schooljaar 2021 – 2022 vier nummers aan het Verzet:

Nr. 41 – Verzet onder de bevolking

Nr. 42 – Verzet in de kampen

Nr. 43 – Passief verzet

Nr. 44 – De herdenking van het verzet

In de hoop hierbij niet alleen de

schoolgaande jongeren te informeren en te laten overpeinzen wat verzet al dan niet betekent, maar eveneens een breder publiek aan te spreken over dit thema, wens ik elkeen namens de ploeg van de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* een interessante en boeiende lectuur toe. ■

Johan Puttemans

Pedagogisch coördinator

Vzw *Auschwitz in Gedachtenis*

DE POSTMANNEN VAN BREENDONK

Interview met Dimitri Roden, onderzoeker aan de Koninklijke Militaire School

Nazi-Duitsland valt ons land binnen op 10 mei 1940 en bezet al vlug het hele grondgebied. Onder de bevolking groeit enerzijds een stroming die zich als individu of in vereniging, aan de zijde van de invaller schaart, soms uit ideologie, soms uit eigenbelang of drang tot zelfbehoud. Tegelijk gaat ook een ander deel van de bevolking aan het werk tegen de bezetter, het Verzet wordt geboren. Organisaties worden in het leven geroepen, sommige zijn bewapend, anderen blijven dan weer eerder passief. Ook de man in de straat die niet tot deze organisaties behoort, legt zich niet neer bij de inval van nazi-Duitsland en biedt weerstand aan de bezetter. Door de eigenheid van hun beroep, waren postmannen geregeld in de mogelijkheid om bepaalde plannen te dwarsbomen. Een aantal van hen werd opgepakt en kwam in het Fort van Breendonk terecht.

Wie waren deze mannen, die met gevaar voor eigen leven, de spreekwoordelijke strijdbijl opnamen tegen de bezetter?

De postmannen die in september 1942 in Breendonk belandden, waren doorsnee-burgers uit het Brusselse die zich uit vaderlandsliefde tegen de Duitse bezetting van België verzetten. Traditioneel wordt het verzet vaak gezien als een activiteit van jongeren, maar de casus van de Brusselse postmannen bewijst dat dit niet altijd het geval was. Jean Cnops uit Anderlecht stond met zijn 18 jaar nog aan het begin van zijn carrière, terwijl Paul Claeys met zijn 63 jaar al zicht had op zijn opruststelling. In de regel zijn de gearresteerde postmannen gehuwde veertigers met een gezin. Wat de casus bovendien bijzonder maakt, is dat de postmannen op enkele uitzonderingen na allen tewerkgesteld waren in het centrale postsorteercentrum van Brussel.

Het waren met andere woorden collega's die elkaar op de werkvloer vonden in hun gemeenschappelijke strijd tegen de bezetter en daar uiteindelijk ook een zware prijs voor betaalden.

Welke daden konden zij uitvoeren? Konden zij belangrijke acties verhinderen?

Over de verzetsactiviteiten van de postmannen zijn er weinig bronnen beschikbaar. Na de oorlog vroegen ze allemaal een erkenning aan als politiek gevangene. Op dat ogenblik vroeg de Belgische Staat hen ook waarom ze zijn aangehouden. Uit hun verklaringen blijkt duidelijk dat de postmannen van hun plek in het postsorteercentrum gebruik maakten om ongehinderd anti-Duitse sluikebladen te verspreiden en om sabotage te plegen, wellicht door aan de bezetter geadresseerde poststukken achter te houden. Daarnaast zijn er ook

enkele postmannen die voor de oorlog als vakbondsafgevaardigde actief waren en die tot staking zouden hebben opgeroepen.

Minstens 18 postmannen werden na de oorlog erkend als verzetsman: 13 onder hen bij de verzetsgroep het Geheim Leger, vier van hen bij de Patriottische Milities van het Onafhankelijkheidsfront en ook één bij de Nationale Koninklijke Beweging.

Hoelang zijn zij onder de radar kunnen blijven en hoe werden ze uiteindelijk ontdekt?

Over de duur van hun verzetsactiviteiten of hun uiteindelijke aanhouding is maar weinig geweten. Wat we wel weten, is dat 39 postmannen op 1 september 1942 bij hen thuis werden aangehouden door agenten van de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (Sipo-SD). Die namen de arrestanten mee naar hun hoofdkwartier op de

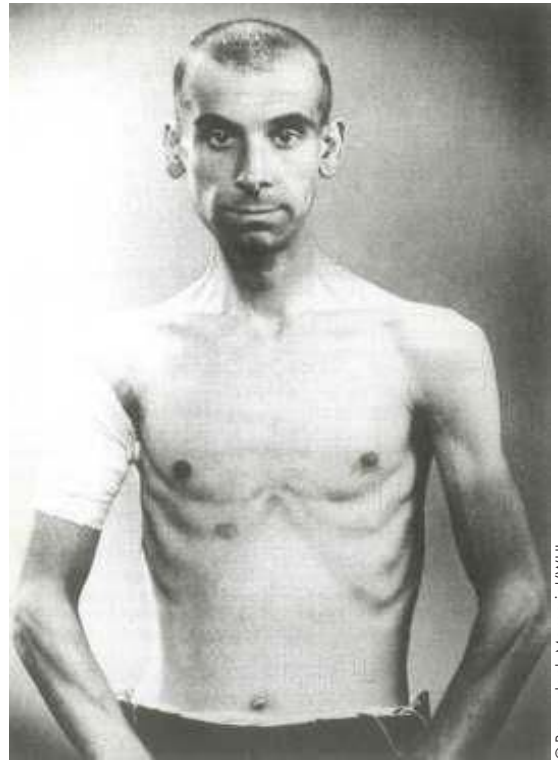
© James M. Deem

François Vanderveken, één van de postmannen die werden opgesloten in Breendonk. Foto van voor zijn aanhouding.

Uit:
James M. Deem,
'De gevangenen van Breendonk', 2015

François Vanderveken, gefotografeerd tijdens zijn detentie in het Fort van Breendonk.

© Breendonk Memorial/WHI

Brusselse Louizalaan. Van daaruit werden de postmannen nog diezelfde dag overgebracht naar het fort van Breendonk, dat sinds september 1940 door de Sipo-SD was ingericht als opvangkamp voor verzetslui, Joden en politieke gevangenen. Eind oktober 1942 vervoegen nog drie andere postmannen uit het Brusselse hun collega's in Breendonk.

In het 'Auffanglager Breendonk' komen de meeste postmannen terecht in de kamer van Guillaume 'René' Hermans, een gewezen onderofficier uit Hasselt die als verzetsman was aangehouden maar die in Breendonk al snel de kant van de bezetter koos. Als verantwoordelijke van de kamer, *Zugführer* in het kampjargon, zou René Hermans ervoor zorgen dat Breendonk voor de postmannen een echte hel werd. Hij pakte niet alleen geregeld hun karige rantsoen af, maar liet het ook niet na

om hen bij de bezetter te verklikken. Voor zijn misdaden in Breendonk kreeg Hermans in 1946 de doodstraf. Een jaar later, op 12 april 1947, verscheen hij in Mechelen voor het vuurpeloton.

Kunnen deze mensen als helden beschouwd worden of was dit eerder 'instinctief' handelen?

Dat familievaarders hun eigen leven op het spel zetten omdat ze een betere toekomst willen voor hun kinderen, is bewonderenswaardig. De verzetsactiviteiten van de postmannen ogen op het eerste gezicht dan wel minder spectaculair dan die van hun collega's van het gewapende verzet, toch mogen de risico's en de impact van hun acties zeker niet worden onderschat. Met het verspreiden van anti-Duitse sluikblaadjes of het oproepen tot staking ondermijnden ze openlijk de openbare

orde in bezet België. De bezetter deed er namelijk alles aan om de rust te bewaren, zodat de Belgische economie volledig ten dienste van de Duitse oorlogsindustrie kon worden gesteld. Het feit dat 'gewone' burgers opriepen tot staking en het zelfs aandurfdan om het imago van de bezetter te besmeuren, was voor het bezettingsbestuur een bijzonder groot probleem. Daarbij komt dat de postmannen in de ogen van de bezetter van hun essentieel beroep 'misbruik' maakten om de Duitsers te bestrijden.

Welk was het uiteindelijke lot van de 'postmannen van Breendonk'?

De 42 Brusselse postmannen betaalden een zware prijs voor hun verzet. 31 postmannen werden na enkele maanden opsluiting weliswaar uit Breendonk vrijgelaten, maar het harde regime in het

kamp tekende hen voor het leven. Enkele van hen lieten zich kort na hun vrijlating in het geheim fotograferen. De foto's van hun uitgemergelde lichamen gebruikte het Belgische militair gerecht na de oorlog als bewijsmateriaal op het proces tegen de voormalige kampbewakers van Breendonk. Maar niet iedereen overleefde de oorlog. Vijf postmannen bezweken in Breendonk aan de gevolgen van ontbering, mishandeling en dwangarbeid. Dat laatste bestond erin om de naar schatting 300.000 m³ aarde die de structuren van het fort bedekte, af te graven en weg te voeren. Volgens ooggetuigen zouden de postmannen door toedoen van hun kameroverste René Hermans vooral tewerkgesteld worden aan de decauville-wagentjes, volgens de overlevenden van Breendonk een van de zwaarste karweien in het fort.

Tot slot deporteerde de bezetter nog zes postbodes naar de kampen in nazi-Duitsland, waarvan er twee hun gevangenschap niet overleefden. Pierre Poot stierf in Buchenwald op 20 november 1943, zijn collega François De Waepenare overleed in februari 1945 op een nog onbekende locatie.

Hoe kan men deze mensen en hun acties vandaag bekijken?

De casus van de postmannen toont aan dat het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog meer divers is dan alleen het gewapend verzet. Hun verdiensten en die van het verzet in het algemeen hebben in België niet de erkenning en aandacht gekregen die ze verdienen. De redenen hiervoor zijn divers en gaan van een snelle reïntegratie van collaborateurs in de Belgische samen-

leving tot de politieke machtsstrijd die na de oorlog tussen de verschillende verzetsbewegingen losgebarstte. Toch kreeg het verzet stilaan meer erkenning. Getuige hiervan zijn de populaire tv-reeks 'Kinderen van het Verzet' en het verschijnen van steeds meer straatnamen en monumenten die openlijk naar het verzet verwijzen. Als historicus vind ik het belangrijk om erop te wijzen dat de oorlog niet alleen gewonnen is door militairen, maar ook door burgers die voor de vrijheid hun eigen leven op het spel hebben gezet. ■

Dimitri Roden, geïnterviewd door Georges Boschloos voor *Vzw Auschwitz in Gedachtenis*

Désiré Piens (hoofdpostman in Brussel), *Les postiers à Breendonk*, 1947, 352 p.

Pedagogisch bulletin 'Een voorbereid bezoek aan het Fort van Breendonk' Gratis aan te vragen via info@auschwitz.be

Dimitri Roden is doctor in de geschiedenis (UGent)/doctor in de militaire en sociale wetenschappen (KMS) en conservator van de WHI-site Breendonk. Momenteel werkt hij aan de Koninklijke Militaire School aan een onderzoekproject over de in België gefusilleerde collaborateurs na WOII. Zijn belangrijkste onderzoeksinteresses zijn de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep, militaire geschiedenis en het militair strafrecht in oorlogstijd. Dimitri Roden won in 2016 de Internationale Prijs van Stichting Auschwitz.

VICTOR MARTIN

EEN BELGISCHE VERZETSSTRIJDER OP MISSIE NAAR AUSCHWITZ

Victor Martin wordt op 19 januari 1912 geboren in Blaton in de provincie Henegouwen. Hij is doctor in de sociologie en een briljante academicus met een uitstekende kennis van het Duits. In september 1942 sluit hij zich aan bij het Onafhankelijkheidsfront. Op dat moment worden steeds meer Joden naar het oosten gedeporteerd. De naam Auschwitz is al bekend in verzetskringen, maar de geruchten over de massamoorden die er plaatsvinden, zijn nog vaag. Op het einde van dat jaar vertrekt Victor Martin op missie om het lot van de uit België gedeporteerde Joden te achterhalen. Hij doet dat op vraag van het Joods Verdedigingscomitee dat onder het Onafhankelijkheidsfront valt.

Om Duitsland binnen te komen, gebruikt Martin een zogeheten sociologisch onderzoeksproject als smoes. Hij krijgt de toestemming om naar Keulen en Wrocław te reizen om er enkele universiteitsprofessoren te ontmoeten met wie hij al voor de oorlog contact had. Na Wrocław zet hij zijn reis clandestien voort naar Sosnowiec in Opper-Silezië. In het ziekenhuis van het getto ontmoet hij enkele Joden uit België die eerder waren ingedeeld bij de *Außenkommandos* (werkkampen) van Auschwitz. Ze beschrijven de verschrikkelijke werkomstandigheden van de mannen in het kamp en bevestigen hem dat kinderen en ouderen vermoord

en gecremeerd worden. Victor Martin kan de beweringen amper geloven. Hij trekt naar Katowice waar hij Franse arbeiders ontmoet, zowel vrijwilligers als gedeporteerden met verplichte werkdienst. Met hun hulp slaagt hij erin het kamp te naderen. De Fransen lijken hem een betrouwbare bron vermits ze dagelijks in contact komen met de gedeporteerden uit kamp Auschwitz III (Buna-Monowitz). Ze bevestigen hem dat vrouwen en kinderen bij aankomst gedood worden en dat de SS er een grote verbrandingsoven gebouwd heeft. In zijn verslag schrijft Victor Martin: "Er waren *geruchten over de aankomst van konvooien – altijd 's nachts – met gillende en*

huilende vrouwen en kinderen, die nooit meer werden teruggezien, op het werk noch ergens anders. Het was de enige verklaring voor de onophoudelijke activiteit van het gigantische crematorium van het kamp. Die activiteit kon niet alleen het gevolg zijn van het aantal mensen dat er stierf aan ziekte of uitputting. De oven werkte als een instrument voor de systematische uitroeiing van de Joden die naar het kamp werden gebracht en van de gevangenen van Auschwitz."¹ Victor Martin vindt dat hij genoeg heeft gehoord en gezien en begint aan zijn terugreis naar België. Maar hij wordt in Wrocław aangehouden door de Gestapo, teruggebracht

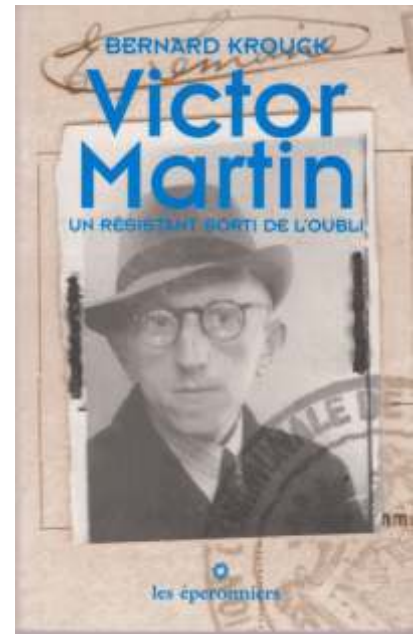

© Alle rechten voorbehouden

Victor Martin is 30 jaar oud wanneer hij uitgezonden wordt om de gedeporteerde Belgische Joden op te sporen

Victor Martin, un résistant sorti de l'oubli van Bernard Krouck, bij Éditions Les Éperonniers

© Alle rechten voorbehouden

naar Katowice en gevangengezet. Tijdens de ondervragingen door de militaire inlichtingendienst blijft zijn wetenschappelijke dekmantel twijfel zaaien over de redenen van zijn aanwezigheid in de regio. Hij wordt niettemin beschuldigd van industriële spionage en naar het kamp van Rattwitz gestuurd². Daar slaagt hij erin te ontsnappen en, van trein naar trein, zonder paspoort, zichzelf over de Belgische grens bij Malmedy te smokkelen en terug te keren naar Brussel.

Zodra hij terug was, bracht Victor Martin verslag uit³ aan de leiders van het Joods Verdedigingscomité en het Onafhankelijkheidsfront die op hun beurt het rapport doorstuurden naar Londen. De informatie over het lot van de gedeporteerde Joden werd verspreid onder de Joodse gemeenschap in België, wat velen van hen aanmoedigde ondergronds te gaan en hun kinderen te verbergen. Victor Martin ging zelf ook ondergronds en hernam zijn activiteiten in het verzet. Nadat hij op

20 juli 1943 werd aangehouden door de Gestapo, werd hij opgesloten in Charleroi en vervolgens in Sint-Gillis. Op 8 april 1944 werd hij overgebracht naar het kamp van Vught in Nederland. Hij slaagde er nog een keer in te ontsnappen en België te bereiken, waar hij deelnam aan de bevrijdingsgevechten. ■

Sarah Timperman
Archivaresse
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

¹ Uittreksel uit het rapport van Victor Martin, geciteerd in *Revue d'Histoire de la Shoah*, op. cit. pag. 80.

² Dit in Ratowice gevestigde kamp was een 'Arbeitsziehungslager'

(kamp voor heropvoeding door arbeid).

³ Deze tekst, die zich voorheen in de Wiener Bibliothek in Londen bevond en voorzien was van de

vermelding 'Eerste informatie over Auschwitz', bevindt zich nu in Yad Vashem onder referentienummer 02/300.

WANNEER LINKS COLLABOREERDE EN (*EXTREEM*)RECHTS ZICH VERZETTE

Clichématig wordt aangenomen dat de extreemrechtse krachten in 1940 meteen massaal collaboreerden met de Duitse bezetter. Bij deze denken we in België voornamelijk aan het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) van Staf De Clercq en Rex van Léon Degrelle. De linkse politieke krachten gingen al dan niet in het verzet. Of was het toch niet zo simpel? Deze rubriek wil even verder gaan dan de zwart-witvoorstelling van ‘links verzet’ en ‘rechtse collaboratie’. We bespreken in het bijzonder twee casussen: die van een extreemrechtse groepering (het Verdinaso) en die van een socialistische (linkse) politicus, Hendrik De Man.

Wat is links, wat is rechts in de politiek?

In de politiek is het gebruikelijk politieke partijen in te delen in algemene categorieën die een indeling in twee partijen formeel vastleggen. In het politieke veld als geheel zijn de politieke krachten: links, rechts, centrum, extreemrechts en extreemlinks. De notie van links en rechts in de politiek is een constructie die teruggaat tot het einde van de 18e eeuw.

Links verwijst naar de linkerkant van de halve cirkel van een parlementaire vergadering en de mensen en partijen die daar gewoonlijk zetelen. Het gevolg is dat het begrip links (evenals het begrip rechts) geen vaste en a priori ideologische inhoud heeft. Vandaag komen linkse partijen over het algemeen samen in de bevordering van progressieve idealen en ge-

lijkheid, kritiek op de sociale orde en de zorg voor meer sociale rechtvaardigheid. Dit omvat sociaaldemocratie, radicalisme, socialisme, communisme en sommige stromingen van het anarchisme. De term wordt niet alleen gebruikt voor partijen, maar ook voor vakbonden en verenigingen.

In de politiek verwijst de term rechts oorspronkelijk dan weer naar de rechterkant van de Nationale Vergadering (volgens het Franse model) in de halve cirkel, gezien vanuit de zetel van de voorzitter. Ten tijde van de Franse Revolutie plaatsten degenen die loyaal waren aan het heersende regime zich aan de rechterzijde, omdat rechts symbolisch in de traditie vertegenwoordigde wat verkieslijk was en als regel moest dienen. Deze betekenis is terug te vinden in de uitdrukkingen: "Rechts

van de Vader zitten" en "De rechterhand van iemand zijn". In het Latijn betekent dexter 'naar rechts' of 'gunstig', terwijl sinister 'naar links' of 'onheilspellend' betekent. De term 'rechts' is blijven bestaan en werd steeds meer gebruikt als neologisme om de ideeën aan te duiden van hen die de heersende staat volgden en er gunstig tegenover stonden. Vandaag komen in België de politieke stromingen die als rechts bekend staan meer in het algemeen overeen met politieke stromingen met een eerder conservatieve doctrine, traditie of ideologie, al dan niet economisch liberaal, die in ieder geval een zekere gehechtheid aan vrijheid en orde aan de dag leggen, die als rechtvaardig of als een minder kwaad wordt beschouwd. Rechts wordt vaak conservatief genoemd, maar dit

etiket is ontoereikend om een scala van ideologische en politieke stromingen met soms zeer uiteenlopende standpunten weer te geven. Afhankelijk van het land en de omstandigheden, kunnen sommige van deze stromingen soms als links worden geclassificeerd. Zo zijn liberalen vaker aan de linkerzijde te vinden wanneer economisch interventionisme wordt bepleit en de politieke kwestie wordt toegespitst op de moraal (zoals in de Verenigde Staten, waar liberalen worden gelijkgesteld met sociaaldemocraten) of, omgekeerd, aan de rechterzijde wanneer het economisch liberalisme overheerst en de moraal niet ter discussie staat (zoals in het huidige Frankrijk) of, ten slotte, kunnen deze twee aspecten tegelijkertijd worden waargenomen (zoals in Duitsland of de Scandinavische landen bijvoorbeeld). Belangrijk is dus te onthouden dat de

termen links en rechts in de geschiedenis fluctuerende ladingen dekken en variabel kunnen omgaan met progressie en conservatisme.¹

De letterlijk 'verscheurende' keuze van het Verdinaso in 1940-1941

Na de Achttiendaagse Veldtocht, van 10 tot 28 mei 1940, werd een wapenstilstand afgekondigd. België was bezet door het Derde Rijk en zowel in extreemrechtse als in extreemlinkse kringen was het koffiedik kijken wat er ging gebeuren. Het Verdinaso² was een Vlaamse fascistische politieke organisatie, ontstaan in 1931, die corporatistisch van aard was en die een virulent antisemitisme niet schuwde. De partij, die actief was in België en Nederland, werd geleid door Joris Van Severen (1894-1940). Het werd aan het begin van de bezet-

ting door de nazi's ontbonden en na een interne crisis tussen 20 mei 1940 en 10 mei 1941 botsten twee fracties van het Verdinaso over het thema collaboratie. De tegenstellingen leidden tot een definitieve breuk binnen het oude Verdinaso en de verspreiding van zijn leden over de solidaristische en rexisitische groepen. Op 10 mei 1941 fuseerde een minderheidsfractie van het Verdinaso met de eenheidsbeweging VNV, destijds de belangrijkste extreemrechtse partij in het Nederlandstalige landsgedeelte, die een onafhankelijk Vlaanderen voor ogen had. Sommige leiders van het Verdinaso weigerden zich echter aan te sluiten bij het VNV en verzamelden zich rond Louis Gueuning (1898-1971), die sinds 4 mei 1940 leider van de 'Romaanse provincies' van het Verdinaso was.³ Tijdens de oorlog handelde de 'groep Gueuning' clandestien,

De Franse *Assemblée nationale* moest in 1789 beslissen over de privileges van de koning. Degenen die voor het behoud van de privileges waren, dienden zich rechts van de voorzitter te zetten, degenen die de afschaffing wensten, moesten links gaan staan.

© Gravure van Isidore Stanislas Heilman, alle rechten voorbehouden

Vlag van het Verdinaso: ploeg, tandrad en rechtopstaand zwaard op oranje achtergrond

verspreide pamfletten en geschriften van Van Severen, en onderhield enige contacten met enkele groepen die deel uitmaakten van het 'Dietse verzet'.

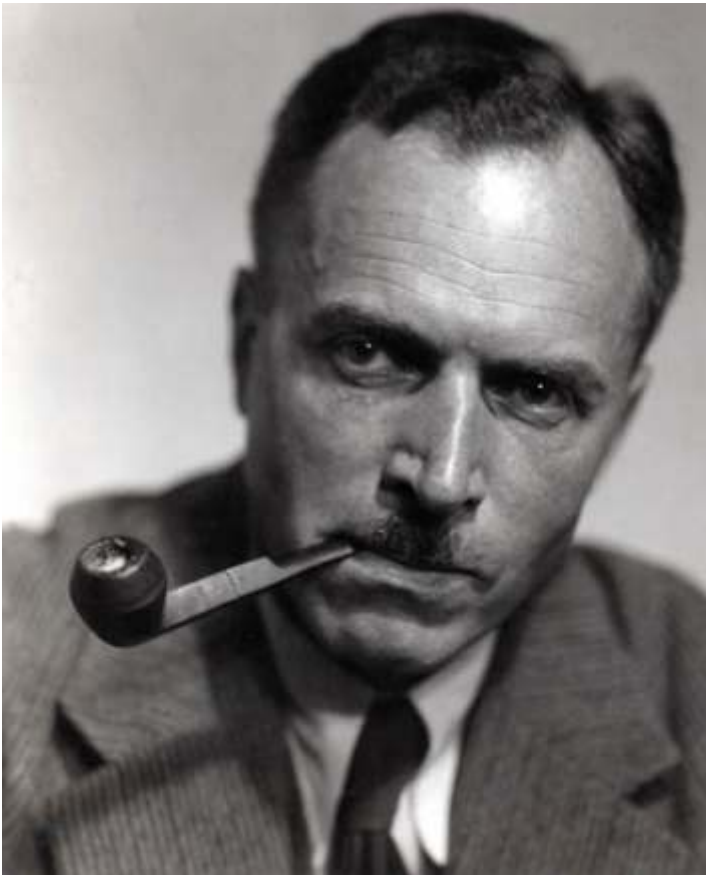
Het geval Hendrik De Man, van pacifist naar collaborateur

Hendrik De Man (1885-1953) was een Belgisch politicus en leider van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Sterk beïnvloed door zijn ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog, bezocht hij Rusland en de Verenigde Staten en concludeerde hij dat alleen de liberale democratie, ondanks haar tekortkomingen, ervoor kon zorgen dat het socialisme zich kon ontplooiën. Met andere woorden: dat er hiërarchie nodig is om de massa in beweging te krijgen en dat de arbeider moet worden opgevoed en gestuurd door een elite. Hij raakte er bovendien van overtuigd dat de echte vader-

landsliefde en de geest van zelfopoffering waarvan gewone soldaten wereldwijd blijk hadden gegeven, de hoekstenen konden vormen van een nieuwe socialistische ideologie, die hij in de daaropvolgende jaren ging propageren. Hij was hiermee een van de belangrijkste socialistische theoretici van het Interbellum, maar was tijdens de Duitse bezetting van België tijdens de Tweede Wereldoorlog sterk betrokken bij collaboratie. Zijn opvattingen over het socialisme en zijn herziening van het marxisme waren controversieel. Zijn promotie van het idee van 'planisme', of planning, had veel invloed in het begin van de jaren 1930.

De Man was verantwoordelijk voor een plan dat volgens sommigen was ontworpen om de opkomst van het fascisme in België een halt toe te roepen, maar volgens historici - en zelfs zijn eigen

memoires getuigen daarvan - deel uitmaakte van zijn eigen wending naar het fascisme. Dit werd overduidelijk toen hij vanaf juni 1940 als feitelijk premier direct onder de nazi-bezetting diende. Dit plan werd algemeen bekend als 'Het Plan De Man' en was een voorbeeld van planisme. Terwijl sommigen beweren dat het plan vergelijkbaar was met de *New Deal* van Franklin Roosevelt, wijzen anderen erop dat het heel anders was dan de *New Deal*, omdat het geen vangnet van sociale voorzieningen en andere uitkeringen was, maar een antidemocratische beweging die was bedacht door een man die gedesillustreerd was over de democratie en de arbeidersklasse. Het 'Plan De Man' zou de arbeiders en hun vakbonden hun politieke macht hebben ontnomen, waardoor zij alleen nog de schijn van vertegenwoordiging zouden

◀ Hendrik De Man in de jaren 1930

hebben, en deze in plaats daarvan in handen van de eigenaars en de regering zou hebben gelegd. Ook de persvrijheid zou door Hendrik De Man aan banden worden gelegd.

De Man was tevens adviseur van Koning Leopold III en zijn moeder, koningin Elisabeth. Hij had in Duitsland gewoond en had een bijzondere affectie voor het land, maar in België pleitte hij er in de jaren 1930 voor om de expansionistische politiek van Hitler toe te laten om België te redden van het vletterende lot dat het eerder in de Eerste Wereldoorlog had ondergaan, een politiek die door andere democratische naties *appeasement* werd genoemd. In het algemeen bevonden de pacifistische krachten, die na de Eerste Wereldoorlog ontstaan waren, zich in een lastige positie, toen bleek dat Adolf Hitler Duitsland aan het herbewapenen was. Na

de capitulatie van het Belgische leger in 1940 gaf De Man een manifest uit voor de leden van de BWP, waarin hij de Duitse bezetting als een opportuniteit zag voor neutralistische actie tijdens de oorlog. Hij was betrokken bij de oprichting van een overkoepelende vakbond, de *Unie van Hand- en Geestesarbeiders* (UHGA) die de bestaande vakbonden zou verenigen en bovendien zou streven naar integratie van hand- en intellectuele arbeid. Dat werd door socialisten van het eerste uur bestempeld als een fascistisch plan, en de UHGA werd beschouwd als een fascistische organisatie omdat arbeiders weinig of geen controle hadden over deze 'vakbond'.

Het was in de zeer bijzondere sfeer na de Belgische en Franse capitulatie dat Hendrik De Man zijn beroemde manifest van 28 juni 1940 schreef. In de overtuiging dat het

fascisme een revolutionaire rol zou kunnen spelen, door met geweld de obstakels uit de weg te ruimen die altijd in de weg hadden gestaan van sociale rechtvaardigheid en Europese vrede, stelde hij 'de ineenstorting van een vervallen wereld' en 'het debacle van de parlementaire heerschappij en de kapitalistische plutocratie' voor als een 'verlossing' voor de arbeidersklasse.⁴ Hij achtte de politieke rol van de BWP uitgespeeld en deed tenslotte een beroep op de socialistische militanten om zich aan te sluiten bij één enkele partij die loyaal was aan de koning en bereid was de soevereiniteit van de arbeid te verwezenlijken. Dit was de inhoud van het manifest, waarvan hij later beweerde het met instemming van de koning te hebben geschreven. Het Duitse besluit van 20 juli om Leopold III te verbieden politieke activiteiten te

ontplooiën, maakte dit besluit echter krachteloos.

Hendrik De Man richtte zijn aandacht vervolgens op niet-politieke taken: het lot van de gevangenen, de verdediging van de loontrekkenden, en verschillende benaderingen ten gunste van talrijke verzoekers. Met de hervatting van de economische activiteiten achtte hij het noodzakelijk de initiatieven van de werkgevers niet ongecontroleerd te laten en moedigde hij de reactivering van de vakbonden ten zeerste aan. De UHGA was eerder samengesteld uit vakbondsleiders van alle politieke richtingen, maar werd al snel verzwakt door overlopers als gevolg van de accentuering van extremistische en anti-Belgische tendensen die door de Duitse bezetter werden gesteund. De protestbrief van De Man aan hen in maart 1942, toen hij België al had verlaten, bevestigde een mislukking die niet beperkt bleef tot de UHGA. Geconfronteerd met de toenemende tegenstellingen, had hij zich te laat gerealiseerd dat een beleid van aanwezigheid alleen maar kon leiden tot samenwerking of isolement. Reeds verstoten door de meest vastberaden van zijn vroegere kamera-

den, miskend door de Vlaamse nationalistische verzet, had hij ook het wantrouwen van de bezetter gewekt omdat hij hun *Flamenpolitiek* niet bijtrad. Deze politiek wou juist een wig drijven tussen de Belgen uit Vlaanderen en Wallonië. Geheel geïsoleerd en verstoken van invloed, ging hij in november 1941 in ballingschap in een afgelegen bergweide van La Clusaz, in de Haute-Savoie, waar hij bleef tot augustus 1944, met uitzondering van een paar korte reizen naar België en Frankrijk. Bij verstek werd hij veroordeeld tot een gevangenisstraf van 20 jaar, militaire degradatie en een betaling van een schadevergoeding van 10 miljoen frank. Hij overleed in ballingschap in Zwitserland in 1953. Ondanks zijn collaboratie kan men stellen dat De Man heeft bijgedragen tot het latere sociale overlegmodel.⁵

De status van verzetsstrijder na de Tweede Wereldoorlog

De Belgische herdenkingspolitiek was na de Tweede Wereldoorlog vooral gericht op de verzetsstrijders die gedeporteerd waren geweest naar een Duits concentratiekamp. Verzetsstrijders die dit niet hadden meegemaakt en dus

in België waren gebleven, stonden minder in de kijker. Deze situatie contrasteert sterk met de Franse situatie, waar de *in situ* verzetsstrijders (*le Maquis*) werden verheerlijkt. De Franse Staat (het Vichy-regime van Philippe Pétain) had dan ook zwaar gecollaboreerd met de Duitse bezetter, een smet die na de Tweede Wereldoorlog maar moeilijk te verkroppen viel in Frankrijk, waardoor het verzet extra in de verf werd gezet. Daar eerder de linkse krachten geassocieerd werden met het verzet en de deportatie, werd het verzet van de (extreem)rechtse krachten ietwat buiten het perspectief geplaatst. De situatie van mensen met fascistische sympathieën, maar die tegelijk een sterk ontwikkeld patriotisme beleden, heeft dan ook tot schizofrene situaties geleid, zowel in Frankrijk als in België. De voorbeelden van het Verdinaso en de buitengewone levenskoers van Hendrik De Man tonen aan dat de werkelijkheid complexer is dan een binair links-rechtsverhaal. ■

Frédéric Crahay

Directeur

Vzw Auschwitz in Gedachtenis

¹ Els Witte, *Politiek en democratie*, Brussel, VUB Press, 1996, 366 p.

² Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen

³ Etienne Verhoeyen, *L'extrême droite*

en Belgique in : *Courrier hebdomadaire du CRISP* (nr. 715-716), 1976, 44 p.

⁴ Jan-Willem Stutje, *Hendrik De Man, een man met een plan*, Antwerpen,

Polis, 2018, 512 p.

⁵ Jan Craeybeckx, Alain Meynen, Els Witte, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Brussel, VUB Press, 1997, p. 200-203.

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

NO COMMENT

Het XX^{ste} Konvooi, een uitzonderlijk konvooi

Tussen 4 augustus 1942 en 31 juli 1944 vervoerden 28 transporten 25.272 Joden en 353 Roma naar het complex van Auschwitz-Birkenau met zijn concentratiekampen, Arbeitskommandos en Vernichtungslager (vernietigingscentrum). Vijf zogenaamde bijzondere transporten brachten nog eens 218 Joden naar Ravensbrück, Buchenwald, Bergen-Belsen en Vittel. Minder dan 5% van deze gedeporteerden, mannen, vrouwen en kinderen, keerden levend terug. Dat lage cijfer geeft een goed beeld van wat de nazigenocide inhield.

In juni 1942 starten de nazi's in België en Noord-Frankrijk met hun 'Endlösung'. Ze kiezen voor een discrete kazerne in Mechelen en brengen er het enige SS-Sammellager für Juden (verzamelkamp voor Joden) in dit gebied in onder. De bezetter heeft het gebouw eerder al enkele weken gebruikt om er na de capitulatie van België op 28 mei 1940 geallieerde krijgsgevangenen in op te sluiten. De Dossinkazerne is een erg omvangrijke locatie, ingericht rond een binnenplaats waar vrachtwagens gemakkelijk kunnen manoeuvreren. Voor het toezicht zijn maar enkele mannen nodig. De slaapzalen waar eerder Belgische soldaten verbleven, zijn nog deels bemeubeld. De kazerne ligt naast de spoorweg en vlak bij het kamp van Breendonk, ergens halverwege tussen Brussel en Antwerpen, de steden waar de meerderheid van de Joden in België wonen. Deze criteria maken van de Dossinkazerne een heel geschikte verzamel- en vertrekplaats voor de genocidale deportatie [Schram, 2017, p. 50-51].

Ter verduidelijking

Transport XX verschildte in meerdere opzichten van de gebruikelijke konvooien die uit de Dossinkazerne vertrokken.

Het 'XX^{ste} Konvooi' zal vanzelfsprekend verbonden blijven met de aanval door Youra Livschitz, Robert Maistriau en Jean Franklemon, maar er zijn nog bijzonderheden die aandacht verdienen. Met hun gedurfde actie slaagden de drie jonge verzetsstrijders erin 17 gedeporteerden te bevrijden uit de enige wagon die ze wisten te openen. De 219 andere ontsnappingen van 19 april 1943 worden verkeerdelijk aan hen toegedicht. Weinig bekend is dat die al in het verzamelkamp zelf voorbereid waren met medeweten van enkele gevangenen.

Specifieke samenstelling

De vorming van Transport XX verloopt in een heel andere context dan de voorgaande konvooien. Er is al lang geen sprake meer van oproepingsbrieven onder het mom van werk en ook de grote razzia's van de zomer van 1942 en de 'repatriëring' van Joodse dwangarbeiders, verplicht tewerkgesteld door de *Organisation Todt* (Duits overheidsorgaan dat instond voor de uitvoering van gigantische bouwprojecten, vernoemd naar oprichter Fritz Todt) zijn voorbij. Deze keer duurt het drie maanden om het konvooi samen te stellen en dat is voor het eerst. Op 16 januari wordt de eerste naam op de *Transportliste* ingeschreven, op 17 april, twee dagen vóór het vertrek, de laatste. Er

gaan 41 dagen voorbij zonder dat iemand geregistreerd wordt. De *Sipo-SD* (Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst) en haar hulp troepen maken in deze drie maanden meedogenloos jacht op de gehele Joodse bevolking, ongeacht hun leeftijd of geslacht. Zoals historicus Maxime Steinberg terecht opmerkt, is Transport XX 'louter het resultaat van klopjachten, het opsporen van ondergedokenen en kwaadwillige verklinkingen. Het biedt een goed beeld van het doelwit van de Jodenvervolgving van de Duitsers. Het is de weerspiegeling van een kwetsbare Joodse bevolkingsgroep in België: voltallige families, mannen, vrouwen, kinderen, bejaarden, zieken ...' [Steinberg & Schram, 2008, p. 36].

Van de 1.631 gedeporteerden zijn er 206 ouder dan 60 jaar. Jacob Blom is een Nederlandse Jood die sinds 1927 in Berchem woont. Hij is met zijn meer dan 90 jaar de oudste gedeporteerde van het transport. 237 kinderen zijn jonger dan 15 jaar. Onder hen bevindt zich het jongste Joodse slachtoffer dat uit Mechelen gedeporteerd wordt. Suzanne Kaminski wordt op 11 maart 1943 in Brussel geboren. Ze wordt samen met haar moeder, Joséphine Schutz, opgepakt op hun onderduikadres in Waterloo. Suzanne is amper 38 dagen oud als ze twee weken later naar Auschwitz-Birkenau wordt weggevoerd. De brief die haar tante aan koning Leopold III schrijft met de dringende vraag om tussen te komen, wordt slechts beantwoord met een simpele ontvangstbevestiging [Archief van het Koninklijk Paleis in Brussel, Kabinet van de Koning, Lias 42]. De Joodse Joséphine en haar kleintje Suzanne hebben niet de Belgische nationaliteit. Geen van hen beiden overleeft het. Een moeder met een pasgeboren baby maakt geen enkele kans om door de selectie te raken. Ze worden als arbeidsongeschikt af-

gedaan en vermoord in de nieuwgebouwde 'gaskamers-crematoria' van Birkenau. Zo ook Jacob Blom.

Het konvoi bestaat voor meer dan twee derde uit vrouwen en kinderen onder de 15 jaar en minder dan 300 mannen tussen de 15 en 50 jaar. Dat is een op zijn minst onevenwichtige samenstelling met een groot aantal 'arbeidsongeschikten' in de ogen van de SS die met de selectie is belast.

De terugkeer van de *Flitsers*

Na de 246 ontsnaptingen uit het dubbele konvoi XVI en XVII en de 67 uit Transporten XVIII en XIX, passen de nazi's de voorwaarden aan waarin de deportaties verlopen. De escorte wordt versterkt en vat voortaan voor- en achteraan de trein post. Het vertrek vindt 's avonds plaats, de passagierstreinen worden vervangen door goederenwagons en de openingen worden nog kleiner gemaakt met 'tralies' of prikkeldraad [Prowizur-Szyper, 1979, p. 105]. Nog een bijzonderheid van Transport XX is dat voor het eerst een speciale lijst – de *Sonderliste* – bij de oorspronkelijke deportatielijst wordt gevoegd [ARA-DOS, XX. *Transportlijste*].

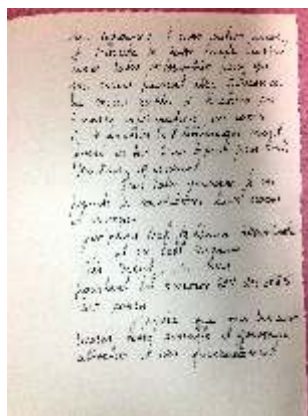
Deze bijlage bevat de namen van 19 Joden die al uit de dubbele transporten XVI en XVII, en XVIII en XIX gesprongen zijn nadat ze respectievelijk op 31 oktober 1942 en 15 januari 1943 weggevoerd waren.

Uit nauwkeurig onderzoek van de deportatielijsten van Transport XX blijkt dat nog een bijkomende elf ontsnapten op de hoofdtransportlijst staan.

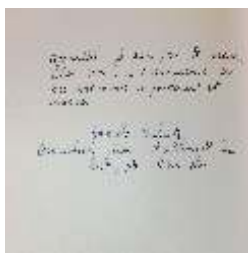
Vier van hen zijn recidivist [ARA-DOS, *Dossiers DDO Abramowicz, Holzer, Posesorski en Tabakman*]. Lejb Posesorski is 24 jaar en van Poolse origine. Hij wordt door de *Organisation Todt* als dwangarbeider gebruikt in het noorden van Frankrijk en is een van de 246 ontsnapten van 31 oktober. Na zijn arrestatie op 23 januari 1943 wordt hij op de speciale lijst van Transport XX gezet, waaruit hij opnieuw ontsnapt. Zijn lot wordt bezegeld als hij, naar alle waarschijnlijkheid op 18 oktober 1943, opnieuw door de nazi's wordt opgepakt.

Een tweede naam is die van de 37-jarige Arthur Israël Holzer uit Wenen, die achtereenvolgens uit de Transporten XVIII, XX en XXIII springt. Ook de eveneens in We-

© Archieven van het Koninklijk Paleis, Kabinet van de Koning, Brussel

Annette Schutz schrijft aan Koning Leopold III, met de vraag om tussenbeide te komen in de geplande deportatie van haar zus en nichtje

Majer Tabakman was een verzetsstrijder die meerdere maal wist te ontsnappen

© AGR/Dossier 'Police des étrangers'

nen geboren Salomon Abramowicz, die op 26-jarige leeftijd gedeporteerd wordt, ontsnapt tot driemaal toe uit de Transporten XVII, XVIII en XX. Op 23 september 1943 wordt deze voormalige dwangarbeider aan de Atlantikwall opnieuw gevat en naar het verzamelkamp teruggebracht. Hij wordt er op de speciale lijst van konvooi XXIII gezet.

Majer Tabakman tot slot is een militair van de *Linke Poale Tzion*, de linkse Zionistische Arbeiderspartij, en de solidariteitsvereniging ervan, *Le Secours Mutuel*. [Steinberg & Schram, 2009, p. 133]. Hij schrijft naar alle waarschijnlijkheid over zijn ontsnapping uit Transport XIX in het artikel 'Verhaal van een ontsnapte gevangene' in het clandestiene blad van het Joods Verdedigingscomitéit (JVC, beter bekend onder de Franse benaming *Comité de Défense des Juifs*, CDJ) [*Le Flambeau*, nr. 1, 1943, p. 3]. De Sipo-SD pakt hem op 10 april 1943 opnieuw op en brengt hem terug naar de Dossinkazerne. Hij ontsnapt ook uit Transport XX waarna hij opnieuw gearresteerd wordt. Ditmaal wordt hij, samen met zijn vrouw

Rosa Kibel, weggevoerd aan boord van Transport XXIII. Rosa wordt in 1945 als enige naar België gerepatriëerd.

Deze vier verzetsstrijders tegen de 'Endlösung' worden op konvooi XXIII gezet. Ze komen op 17 januari 1944 aan in Auschwitz-Birkenau, een bestemming vanwaar ze nooit zullen terugkeren.

Telkens vluchtelingen opnieuw in de klauwen van de nazi's vallen, worden ze naar de Dossinkazerne teruggebracht. Sommigen belanden in de gemeenschappelijke slaapzalen van de *Transport-juden*, anderen gaan naar de 'zaal van de *Flieters*' waar ook de andere ontsnapt verblijven. Ze worden niet per se gescheiden van de andere gevangenen. Ze kunnen verslag uitbrengen over hun vlucht, de dwangarbeid en de omstandigheden in de kampen van de *Organisation Todt*. Tijdens de drie maanden die nodig zijn voor de samenstelling van Transport XX verspreiden zich evenveel geruchten als nieuwtjes in de Dossinkazerne. De geïnterneerden krijgen ongetwijfeld over de nederlaag van de nazi's bij Stalingrad op 2 februari 1943 te ho-

ren. Dat nieuws verspreidt zich al snel onder de kampbewoners. De SS'ers worden steeds nerveuzer en wantrouwig.

Een hardnekkig gerucht

En de vragen die ze opwerpen zijn niet minder vreselijk ... Wat is er gebeurd met de ongeveer 18.000 mensen die met de vorige konvoien weggevoerd werden? Niemand gelooft nog in de zogenaamde werkdienst, al klampen sommigen zich daar onbewust toch aan vast. Maar waarom werden ook zwangere vrouwen, baby's, invaliden, zieken en bejaarden zonder pardon gearresteerd tijdens de grote razzia's in de zomer van 1942? Hoe verging het hun familieleden, vrienden, kennissen? Waar zijn al die mensen van wie sinds het vertrek uit Mechelen niets meer van vernomen werd? Wat zou er van hen worden in dat 'Verre Oosten' waar niemand uit terugkeert?

In België maakt de BBC al in juni 1942 melding van de uitroeiing van de Joden. De berichten komen ook regelmatig terug in de ondergrondse pers [Steinberg, 1983, p. 234-246]. Op 17 oktober

1942 waarschuwt het vierde nummer van het *Interne Berichtenblad van het Onafhankelijkheidsfront* zijn lezers:

'De Gestapo maakt zich klaar om de hele Joodse bevolking van België te deporteren. Tientallen miljoenen mensen lopen risico op een afgrijselijke dood. De tijd dringt. Alles moet in het werk worden gesteld om ze te redden. [...] JODEN, red uzelf en duik onder. [...] Trek de wapens uit de handen van de Gestapo-schoften en maak ze af als honden. Uw lot als verzetsstrijder kan onmogelijk erger zijn dan wanneer u zich naar de slachthuizen van Polen laat voeren.'

Hoewel deze clandestiene bladen uiteraard maar een beperkt lezerspubliek hebben, worden de geruchten over de uitroeiing almaar hardnekkiger. De Joodse bevolking kan zich in de verste verte niet voorstellen dat honderdduizenden, miljoenen Europese Joden vermoord worden door vergassing, maar ze twijfelt er niet langer aan dat alles wat zich daar afspeelt, gevaarlijk is en fataal kan aflopen. Waarom wagen mensen zich anders aan het

gevaarlijke avontuur onder te duiken? Waarom zet het Joods Verdedigingscomiteit (JVC) alles op alles om Joodse kinderen te redden? Waarom wordt binnen de Dossinkazerne zo hard geprobeerd om aan de deportatie te ontsnappen? Chaja Wajcblum bevestigt dat alle gevangenen van de Dossinkazerne zich bewust waren van het levensgevaar dat ze liepen: 'Er werd ons nooit openlijk gezegd dat we ter dood veroordeeld waren, maar we waren er allemaal van overtuigd dat we dood moesten.' [verhoor van Chaja Wajcblum]

Na hun repatriëring getuigen verscheidene overlevenden van Transport XX dat de SS zelf in het verzamelkamp ook alarmerende geruchten verspreidde. Eugénie Drummer-ova, gedeporteerd op 19-jarige leeftijd, herinnert zich dat 'een jonge Belgische SS'er [...] ons vertelde [...] dat we spoedig naar Auschwitz zouden vertrekken en dat ze ons daar in de verbrandingsoven zouden steken.' [verhoor van Eugénie Drummer-ova] Het schrikwekkende verhaal doet ook al snel de ronde in de kazerne, bevestigt Alfred Marcus:

'[...] onder elkaar praatten de gevangenen over het feit dat de gedeporteerden naar Auschwitz vertrokken zonder enige hoop ooit terug te keren.' [verhoor van Alfred Marcus]

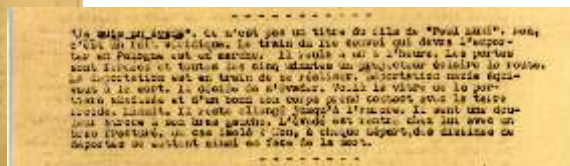
Of ze nu juist of fout zijn, de vele berichten zorgen voor onrust onder de gedetineerden. In hun hoofden heerst tegelijk hoop en angst. Het gevoel van onmacht staat tegenover de drang naar vrijheid, onderwerping tegenover actiebereidheid, berusting tegenover het verlangen naar vergelding. De sfeer in het kamp wordt almaar grimmiger.

De komst van de partizanen

Als in de Dossinkazerne een tiental Joodse verzetsstrijders en gewapende partizanen uit Brussel aankomen, die daar door de nazi's opgepakt zijn, zet dat ongetwijfeld nog andere geïnterneerden aan tot verzet. Deze gevangenen komen in het verzamelkamp terecht omdat de bezetter hen niet kan identificeren als verzetsstrijders of de Duitse militaire administratie hen onder de verantwoordelijkheid van de Sipo-SD heeft geplaatst die de raciale de-

Getuigenis van Majer Tabakman in het 'Le Flambeau', clandestiene blad van het Joods Verdedigingscomiteit

portatie moet uitvoeren. Wie naar de Dossinkazerne gebracht wordt, wordt daar als Jood en enkel als Jood opgesloten.

Hoewel ze op verschillende tijdstippen aankomen, zoeken deze 'Brusselaars' tijdens hun opsluiting toenadering tot elkaar. Majer Tabakman is de enige uit de groep die een beetje op de hoogte is van de werking van de Dossinkazerne en al ervaring heeft met ontsnappen.

De verzetsstrijders knopen relaties aan met enkele bevoorrechte geïnterneerden, werkzaam in de administratie of de werkplaatsen, en organiseren in het grootste geheim hun ontsnapping. Ze moeten verschillende zaken in de gaten houden. Ze mogen niet opgemerkt worden door de bewakers of verraden worden door medegevangenen. Ze moeten in dezelfde wagons zien te raken, over gereedschap kunnen beschikken dat daar verstoppt is en op de medewerking kunnen rekenen van de geïnterneerden die de deuren moeten sluiten ...

Het is een erg riskante onderneming die absolute geheimhouding vereist. Alle betrokkenen moeten nauwkeurig ingeschat worden om te weten wie te vertrouwen is en voor wie je op je hoede moet zijn.

De inschrijving op de deportatielijst gebeurt op basis van het principe 'eerst aangekomen, eerst ingeschreven'. De nummers op de lijst worden op kartonnen bordjes genoteerd die de geïnterneerden om hun hals moeten dragen. De volgorde van die nummers bepaalt hoe mensen over de slaapzalen verdeeld worden en in welke wagon ze terechtkomen.

De nummers van de verzetsstrijders die tussen 3 en 13 april worden binnengebracht, liggen echter ver uit elkaar, wat betekent dat ze noch in dezelfde vertrekken, noch in dezelfde wagons ingedeeld worden.

De vervalste Transportliste

Om dat probleem op te lossen, is de medewerking van de Joodse secretaresse van de *Aufnahme* nodig, het registratiebureau van het kamp. Eva Fastag is daar belast met het uittypen van de deportatielijsten. Het toeval helpt ook een handje. Israël Jacob 'Jacques' Cyngiser, voormalig lid van de Internationale Brigades tijdens de Spaanse Oorlog, kent haar al. Hij benadert haar en overtuigt haar de nummers te verwisselen en de documenten daardoor te vervalsen [*getuigenis van Jacques Cyngiser*]. Eva Fastag stemt ermee in enkele pagina's van de lijsten opnieuw te typen, met name die van de reeks 1360 tot 1381. Jacques Cyngiser, Abraham Fischel, leden van het Mobiel Korps van de Partizanen, Icek Wolman en Dyna Rosenstein van het Joods Verdedigingscomité, Abraham Bloder, een communistische verzetsstrijder, en Majer Tabakman gaan aan boord van de 'wagon van het Verzet' [Steinberg, 1987, p. 78].

In een van haar getuigenissen vertelt Eva Fastag over de verschrikkelijke 'administratieve puinhoop' aan de vooravond van het vertrek, bij de voorbereiding van het aan boord brengen van de gedeporteerden [*interview met Eva Fastag, 2004*]. De nummers van de gedeporteerden stemmen niet meer overeen met het

duplicaat van de lijst. Adjunct-commandant *Hauptsturmführer* Rudolf Steckmann van het Mechelse kamp barst in woede uit. Hij gaat razend tekeer tegen de Joodse secretaresses en bedreigt hen. Eva Fastag legt uit hoe ze erin slaagt de SS ervan te overtuigen toekomstige gedeporteerden in rijen op te stellen. Op die manier kunnen ze hen registreren zoals ze hen in de slaapzalen, en dus ook op het transport, willen samenbrengen. Een zwaar geagiteerde Steckmann gaat op dat voorstel in. De vervalsingen hebben ook andere gevolgen. Zo beschrijft Maxime Steinberg 'een macabere vergissing die op 24 april plaatsvindt op het kerkhof van Borgloon. De afgevaardigden van de *Jodenvereniging in België* komen er het lichaam ophalen van Léon Mogielnicki, nummer 748, van wie de *Sicherheitspolizei* heeft laten weten dat hij gestorven is tijdens zijn ontsnapping. De grafdelver graaft echter het lijk op van een vrouw. Léon Mogielnicki, die ontsnapt is onder het nummer 1212, is springlevend. Hij had van nummer gewisseld met de ongelukkige Hermine Steiner, die de dood vond toen ze van de trein sprong.' [Steinberg & Schram, 2008, p. 19].

Eva Fastag heeft enorme risico's genomen. De nummers die in het kamp toegewezen worden, staan ook vermeld in het 'Jodenregister' van de *Sipo-SD* in Brussel, op de carbondoorlagen van de *Transportlisten* en op de ontvangstbewijzen van pakketten. Tot die documenten heeft ze geen toegang ... Als het bedrog ontdekt was geweest, waren de gevolgen voor Eva Fastag wellicht fataal.

De SS heeft de gewoonte bij het instappen een zogenaamde 'chef' van de wagon aan te stellen. Die krijgt te horen dat hij verantwoordelijk zal worden gehouden voor elk incident tijdens de reis. Ze kiezen vaak voor iemand die veel te verliezen heeft, dikwijls een vader die met zijn kinderen op de trein zit. Voor de partizanen is het van het grootste belang dat ze in de 'juiste' wagons terechtkomen, met gedeporteerden die of mee willen ontsnappen, hen willen helpen of hen, in het slechtste geval, niet tegenhouden om te springen [Schram, 2017, p. 214]. Cyngiser bevestigt dat: 'Door de discrete tussenkomst van Eva werd ik kort voor het vertrek aangesteld als chef van de groep, als verantwoordelijke van een wagon.' [getuigenis van Jacques Cyngiser]

De hulpmiddelen om vrij te komen

Rest hen nog gereedschap te vinden en medeplichtigen die dat in het stro van de veewagons willen verstoppen. Zagen, messen, vijlen, ijzeren staven, kurkentrekkers, alles kan van pas komen. Sommige getuigenissen maken melding van voorwerpen verstopt in de pakketten, maar de meeste hulpmiddelen komen uit de kampwerkplaatsen. De elektriciens, timmermannen, schoenmakers, pakjesdragers ... bezorgen ze aan de ontsnappers, vaak vrijwillig, maar soms ook onder dwang. Jacques Cyngiser neemt het initiatief voor die bijzondere inzameling.

Rubin Liberman, David Gorski en Léon Landau vormen het 'comité van de drie' [Steinberg, 1987,

p. 78]. De eerste die tot geen enkele georganiseerde beweging behoort, is het hoofd van de schoenmakerij. Hij komt de Dossinkazerne binnen op 30 november 1942 en is daar nog steeds bij de bevrijding op 4 september 1944 [SD-fiche, *Liberman Rubin*]. Hij kent het reilen en zeilen van het kamp als geen ander en is bovendien geliefd bij de SS-bewakers. Hij heeft hun volste vertrouwen. De Duitsers laten hem bezoek ontvangen en hij mag ook geregeld naar buiten om materiaal te gaan kopen. Deze privileges bieden hem de kans messen, zagen, beitels, tangen, houtbeitels, knijptangen, koevoeten, moersleutels enz. te kopen. Met de 1.000 Belgische frank die David Gorski hem geeft, betaalt hij al deze aankopen, zonder dat de nazi's iets vermoeden. Gorski is een stalinistische, communistische militant en een actief lid van het Onafhankelijkheidsfront. Hij wordt op 26 januari 1943 naar Mechelen gebracht en op de deportatielijst gezet. Hij beseft al snel dat hij alleen op zichzelf kan vertrouwen om te ontsnappen [SD-fiche, *Gorski David*]. Hij probeert geld in te zamelen voor aankopen of om ontsnappen te helpen vluchten.

Gorski vindt een handlanger in Léon 'Lon' Landau, regisseur van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg in Antwerpen, die sinds 22 januari wordt vastgehouden. Deze overtuigde zionist, nog beschermd door zijn Belgische nationaliteit, zit in de ploeg dragers van het kamp [ARA-DOS, *DDO Landau Léon*]. Daarnaast moet hij ook het stro verdelen aan boord van de veewagons. Om de operatie te doen slagen, is zijn

medewerking cruciaal. De ontsnapping van Gorski en Cyngiser is daar het bewijs van.

Ook andere verzetsstrijders lukt het in groep aan boord te komen van een andere wagon, in de reeks met de nummers 360 (of misschien zelfs 329) tot 383.

Baruch Leib 'Léon' Kutnowski en Hersz 'Henri' Silbersztejn zijn communisten uit het Brusselse Korps van de Partizanen [Steinberg & Gotovitch, 2007, p. 18]. Ze worden op 2 februari 1943 samen opgepakt op grond van 'raciale motieven'. In het *SS-Sammellager* worden ze op de *Transportliste XX* ingeschreven onder de nummers 338 en 383.

Op 16 maart 1943 krijgen ze het gezelschap van Sandor 'Alexandre' Weisz, een andere communistische verzetsstrijder, veteraan uit de Spaanse Oorlog en hoofd van het Mobiel Hongaars Korps van de Partizanen. De datum van zijn internering in Mechelen, 29 januari 1943, in de linkerbovenhoek van de lijst, stemt echter niet overeen met die van de *Sipo-SD-fiche*. Dat wijst erop dat ook deze partizanen konden rekenen op de hulp van Eva Fastag en andere Joodse arbeiders onder wie de elektricien Abram Dobruszkes en dragers Albert Clément, Lucien Osias Cohen en Léon Landau [Steinberg & Schram, 2008, p. 22]. Ook Samuel Perl, een ontsnapte van Transport XVIII, stapt aan boord van de wagon die aan de *Flitsers* voorbehouden wordt. In deze 'speciale' wagon bevinden zich 19 recidivisten. Na de oorlog legt hij uit hoe de uitbraak in het kamp georganiseerd werd:

'Het Joodse personeel in de kazerne had ons gewaarschuwd

Ontsnapping uit Transport XX,
tekening van Gyorgy Bekeffi, Mechelen, 1944

© NS-Dokumentatiecentrum, Köln

dat we deze keer speciaal bewaakt zouden worden, zonder enige kans op ontsnapping. Dus namen we onze voorzorgen. Onze vrienden in de schrijnwerkerij van het kamp hadden in onze wagon zagen, hamers en schroevendraaiers verborgen.’ [Schmidt, 1969, p. 184]

Het konvooi zet zich in beweging. Meer dan 2 uur lang werken de *Flitsers* zich te pletter, tot ze uiteindelijk een opening in de vloer van de wagon hebben gemaakt. Wie wil ontsnappen, springt, met tussenpozen van twee tot drie minuten. De escorte bevindt zich net achter hun wagon. Zes mannen trotseren het gevaar en wagen de sprong. Ze zijn zich bewust van de risico's, maar weten ook dat hen een veel erger lot wacht op hun plaats van bestemming. Enkele gedeporteerden die zich tot dat moment niet bewust zijn van het ontsnapingsplan, volgen hen. Ook zij zijn er dan van overtuigd dat het beter is hun leven te riskeren dan te wachten op een zekere dood.

Gewaagde heldendaad

Terwijl de verzetsstrijders hun ontsnapping in het verzamelkamp voorbereiden, vindt buiten een uitzonderlijke en unieke verzetsdaad plaats. Voor het eerst wordt in Europa een aanval beraamd om Joden te bevrijden. Tal van historici en auteurs zoals Maxime Steinberg en Marc Michiels [Michiels & Van den Wijngaert, 2012], om er maar twee te noemen, hebben deze uitzonderlijke gebeurtenis al grondig bestudeerd. We geven hier slechts een beknopt relaas van de feiten.

In de maanden voor het vertrek van Transport XX verspreiden zich ook buiten het kamp almaar meer geruchten en berichten over de judeocide. In maart 1943 vernemen de lezers van *Le Flambeau* in een artikel getiteld '*Les Beautés de l'Ordre nouveau*' dat: 'Hitler Polen heeft uitgekozen als land voor de massamoord op de Joden. Polen zal de geschiedenis ingaan als het grote kerkhof van de Joden. Joden uit heel Europa worden er samengebracht om te

worden uitgeroeid [...] met machinegeweren of opgesloten in hermetisch afgesloten kamers en vergast.'

Hertz Jospa, oprichter van het Joods Verdedigingscomiteit moet zich ergens bewust zijn geweest van de judeocide. Hij komt naar alle waarschijnlijkheid als eerste met het gedurfde plan van een aanslag op Transport XX. Het JVC heeft echter niet de middelen om zo een gewaagde actie tot een goed einde te brengen. Zelfs de partizanen van het OF zijn niet bereid het risico te lopen. Op dat moment verschijnt Youra 'Georges' Livschitz op het toneel. Hij gebruikt zijn connecties om aan een revolver te raken. Vervolgens weet hij zijn twee vroegere schoolkameraden van het Atheneum van Ukkel, Jean Franklemon en Robert Maistriau, van zijn plan te overtuigen.

Hun oprechte wil om iets te ondernemen, maar tegelijk ook hun complete onwetendheid en onervarenheid leiden uiteindelijk tot een inderhaast voorbereide aan-

val. De drie jongemannen vertrekken per fiets, met slechts een revolver, een stormlamp, een kniptang en 50.000 Belgische frank in briefjes van 50 op zak. Dat geld dient om onder de bevrijde gevangenen te verdelen zodat ze gemakkelijker kunnen vluchten. Tussen Boortmeerbeek en Wespelaar verbergen ze zich in de bosjes. Ze hebben rood zijdepapier over de stormlamp bevestigd en die naast de spoorweg geplaatst. Machinisten die een rood signaal zien, moeten hun trein tot stilstand brengen. Ze komen overeen dat Youra de machinist onder schot houdt terwijl zijn handlangers zoveel mogelijk wagons proberen te openen. Ze zouden de Joodse gedeporteerden helpen uitstappen en hen enkele biljetten van 50 frank geven.

In al hun haast zijn ze niet voorbereid op een versterkte escorte. Voor de eerste keer zitten er *Schupo's* vooraan in de trein, net achter de locomotief. Niets gaat zoals gepland. Youra raakt betrokken in een vuurgevecht met de bewakers en moet wegvluchten. Franklemon wordt onder schot genomen door een van de

Schupo's. Ook hij staat machteloos en kan niet anders dan wegvloeden. [ARA-DOS, verslag Jean Franklemon] De bewakers beginnen te schieten, maar Maistriau slaagt er toch in de deuren van een enkele wagon open te schuiven. Uit die 17de wagon bevrijdt hij 17 mensen, ingeschreven rond het nummer 750 op de deportatielijst.

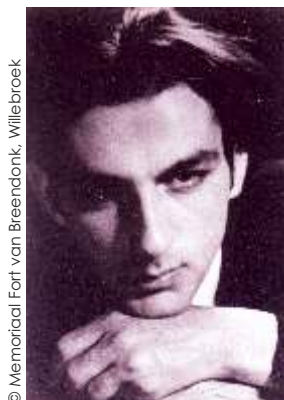
De heldhaftige daad van deze drie jongemannen heeft zware gevolgen.

Jean Franklemon wordt op 4 augustus 1943 gearresteerd en naar het Fort van Breendonk gebracht. Op 15 maart 1944 wordt hij tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld 'wegens acties (geweldpleging) die schade berokkend hebben aan de leden van de *Wehrmacht* en voor het ten onrechte bevrijden van gevangenen tijdens een transport'. Hij wordt van 11 maart 1944 tot 8 april 1944 opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. Daarna wordt hij overgebracht naar het *Nacht und Nebel*-concentratiekamp van Sonnenburg en vervolgens het concentratiekamp van Sachsenhausen. Hij overleeft de dodenmarsen.

In 1977 overlijdt hij in een dorpje nabij Frankfurt. [Michiels & Van den Wijngaert, 2012, p. 34, 129-130]. Robert Maistriau zet zijn verzetsdaden verder binnen de Groep G, een netwerk van sabotage-experts. Hij wordt er belast met de organisatie en rekrutering en leidt nieuwe verzetsstrijders op in het omgaan met explosieven. Robert Maistriau vlucht een tijdje naar Saint-Hubert, in de provincie Luxemburg, alvorens naar Brussel terug te keren.

Op 20 maart 1944 wordt hij in Brussel gearresteerd door de *Sicherheitspolizei*. Hij wordt op 6 mei vanuit de gevangenis van Sint-Gillis naar Breendonk overgebracht, vanwaar hij op 8 mei 1944 gedeporteerd wordt naar Buchenwald. In april 1944 wordt hij naar Bergen-Belsen afgevoerd, waar hij uiteindelijk bevrijd wordt. Robert Maistriau wordt op 28 april 1945 naar België gerepatriëerd. Nadat hij in 1949 onderscheiden wordt en erkend als politiek gevangene, kent het Yad Vashem-instituut hem de titel 'Rechtvaardige onder de Volkeren' toe. [Schram, Robert Maistriau, 2016, p. 234-236]

Youra Livschitz betaalt zonder twij-

© Memoriaal Fort van Breendonk, Willebroek

© Kazeme Dossin, Mechelen

© Kazeme Dossin, Mechelen

Vlnr:

Youra (Georges) Livschitz (1917-1944), gefusilleerd als 'terroristische gijzelaar'; Robert Maistriau (1921-2008), overlevende; Jean Franklemon (1917-1977), overlevende

▲ Met Konvooi XX, worden de Joden voor het eerst in dit type wagon gedeporteerd

fel de hoogste prijs. Hij wordt verkocht door een 'vriend' die zich door de nazibezetter laat betalen en wordt op 4 mei 1943 gearresteerd. In de Louizalaan weet hij het wapen van zijn bewaker te ontfutselen en aan de schrikwekkende kelders van het Gestapo-hoofdkwartier te ontkomen. Hij probeert samen met zijn broer Alexandre naar Engeland te vluchten. Die laatste voert het bevel over een compagnie van het Brusselse Korps van de Partizanen. De twee verzetsstrijders worden echter opnieuw verraden en op 26 juni 1943 gevangengenomen. De nazi's beschouwen Youra als een communist en 'leider van een terroristenbende'. Voor een Jood is alleen al het bezit van een vuurwapen voldoende om ter dood veroordeeld te worden. Youra wordt opgesloten in Breendonk en op 17 februari 1944 als 'gijzelaar-terrorist' gefusilleerd op de schietbaan in Schaarbeek. Een week later ondergaat zijn broer hetzelfde lot. [ARA-DOS, DDO Livschitz Youra]

Een macabere balans

De ontsnappingspogingen eindigen voor velen met de dood. Van de 236 ontsnapten worden er 26 neergeschoten of dodelijk verwond tijdens hun ontsnapping. 92 mensen worden opnieuw gevat en later vanuit het verzamelkamp in Mechelen of elders gedeporteerd.

Transport XX komt op 22 april aan. 1.395 gedeporteerden stappen uit op de *Alte Judenrampe*, in de open velden tussen Auschwitz en Birkenau. Velen van hen tonen zich weerspanning en zijn duidelijk in paniek. Dat leidt tot 'problemen' voor de SS'ers die de selectie uitvoeren. Zo zeer zelfs dat de SS-commandant in Auschwitz-Birkenau zijn beklag doet en een ernstige waarschuwing naar de Gestapo in Berlijn stuurt. De auteur daarvan, Rolf Günther, is adjunct van Adolf Eichmann. Hij moet toezicht houden op de organisatie van de deportatie van West-Europese Joden [Wikipedia, Rolf Günther]. In zijn telex van 29 april 1943, onder meer gericht aan Ernst

Ehlers, hoofd van de *Sipo-SD* in Brussel, schrijft hij het volgende:

'Het kamp Auschwitz herhaalt, om voor de hand liggende redenen, zijn verzoek om op geen enkele manier voor hun vertrek, de Joden die op het punt staan geëvacueerd te worden, ook maar de minste verontrustende mededeling te doen over de plaats en aard van hun bestemming. [...] Ik vraag u hiervan akte te nemen voor tenuitvoerlegging.

In het bijzonder dring ik erop aan dat de escorte tijdens de reis geen enkele toespeling maakt die aanleiding zou kunnen geven tot het oproepen van enigerlei verzet bij de Joden en geen vermoeden opwekt over de manier waarop ze zullen behandeld worden.' [CDJC, XXVc-240]

Na de selectie worden 874 Joden (63% van het totaal), hoofdzakelijk vrouwen, kinderen en ouderlingen, vermoord in de nieuw gebouwde gaskamers-crematoria van het vernietigingscentrum van Birkenau.

De 521 mensen die geschikt wor-

den geacht te werken, worden geschoren, getatoeëerd en naar het concentratiekampcomplex Auschwitz-Birkenau gevoerd. De 276 mannen worden geïdentificeerd met de nummers 117.455 tot 117.730, de 245 vrouwen worden ingeschreven in de reeks van 42.451 tot 42.695.

De meeste van de 85 gerepatrieerde mannen moeten verplicht zware arbeid verrichten in Monowitz voor ze tot de dodenmarsen gedwongen worden. Volgens hun getuigenissen zijn meer dan 250 mannen bij dit Kommando ingedeeld.

Veel van de vrouwen – en mogelijk zelfs alle – die voor de 'arbeid'

geselecteerd worden, doen dienst als proefkonijnen voor SS-artsen, onder wie dokter Carl Clauberg. Deze gynaecoloog, gespecialiseerd in sterilisatie, is werkzaam in het medisch experimenteelblok, Block X van het kamp Auschwitz [Steinberg & Schram, 2008, p. 22 & Lang, 2004]. Wie het overleeft, moet de dodenmars naar Ravensbrück doorstaan en de Kommandos ervan. Ook Clauberg zit dan al in Ravensbrück, waar hij zijn experimenten voortzet. De mogelijkheid bestaat zelfs dat de vlucht van Carl Clauberg naar Ravensbrück en de evacuatie van zijn 'testvrouwen' zoals hij ze noemde,

met elkaar verband houden. Desondanks overleven 65 gedeporteerden het. [Steinberg & Schram, 2008, p. 22] Dit opvallende verhaal wordt in een ander hoofdstuk van dit werk beschreven.

Uiterst uitzonderlijk bevinden zich ook drie kinderen onder de gerepatrieerden. Zij zijn op 13- of 14-jarige leeftijd weggevoerd. Het overlevingspercentage (11%) van dit transport ligt, hoe verschrikkelijk ook, verrassend hoog, vergeleken met het gemiddelde van alle transporten samen, dat op 5% lag.

Laurence Schram
Senior Researcher
Kazerne Dossin

Hans-Joachim Lang, *Die Namen der Nummern. Wie es gelang, die 86 Opfer eines NS-Verbrechens zu identifizieren*, Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag, 2004.

Marc Michiels en Mark Van den Wijngaert, *Het XX^{ste} transport naar Auschwitz. De ongelijke strijd op leven en dood*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2012.

Claire Prowizur-Szyper, *Conte à rebours, une résistante juive sous l'occupation*, Brussel, Éd. Louis Musin, 1979, p. 105.

Laurence Schram, *Dossin, Wachtkamer van Auschwitz*, Brussel, Racine, 2017.

Laurence Schram, *Biografie van Robert Maistriau*, in: *Nouvelle Biographie nationale - deel 13*, Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, juni 2016, p. 234 -236.

Maxime Steinberg & Laurence Schram, *Transport XX - Mechelen-Auschwitz*, Mechelen, VUB Press, 2008.

Maxime Steinberg & Laurence Schram (onder leiding van Ward Adriaens), *Mecheln-Auschwitz - 1942-1944*, Brussel, VUB Press, 2009.

Maxime Steinberg, *L'Étoile et le Fusil*, boekdeel 1, *La question juive, 1940-1942*, Brussel, Vie ouvrière, 1983.

Maxime Steinberg, *L'Étoile et le Fusil*, boekdeel 4, *La traque des Juifs II - 1942-1944*, Brussel, Vie ouvrière, 1987.

Maxime Steinberg & José Gotovitch, *Otages de la terreur nazie. Le Bulgare Angheloff et son groupe de Partisans juifs - 1940-1943*, Brussel, VUB Press, 2007.

Ephraïm Schmidt, *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen*, Antwerpen, C. de Vries - Brouwers, 1969.

ARA-Dienst voor Oorlogsslachtoffers, *Dossier DDO 294 353, Landau Leon, 19/06/1910, Antwerpen; Dossier DDO 56.499, Livschitz Youra ('Georges')*, 30/09/1917, Kiev.

AGR-Dienst voor Oorlogsslachtoffers, Register van de vervolging en de deportatie van de Joden en zigeuners van België (het 'SD-register'), Fiches van Gorski David, 23/09/1904, van Liberman Rubin, 27/03/1896.

AGR-Dienst voor Oorlogsslachtoffers, R. 497 - Tr. 246 139, *Verslag van de bevraging van Jean Franklemon*.

Krijgsauditoraat, Proces Boden, Map 2, Deel 4 - Algemene getuigen (D), *Verhoor van Drummer-ova Eugénie*, Brussel, 8 augustus 1949; Map 3, Deel 2 - Zaken Vanderham Bernard en Israëls Betty (B), *Verhoor van Marcus Alfred*, Brussel, 29 april 1949; Map 3, Deel F - Aanrandingen van de eerbaarheid, doc. nr. 305, *Verhoor van Wajcblum Chaja*, Luik, 21 maart 1949.

CEGESOMA, 183-0143, 'Je suis un évadé', in: *Le Flambeau*, nr. 1, maart 1943, p. 3.

CEGESOMA, 183-0143, 'Les Beautés de l'Ordre nouveau', in: *Le Flambeau*, maart 1943, p. 1.

K.D., Fonds Blum, *Interview van Eva Fastag door Johannes Blum*, Straatsburg, 9 juni 2004.

Shoah Memorial, XXVc-240, *Telex, gedateerd 29/04/1943, van SS-Sturmbannführer Rolf Günther van het Reichssicherheitshauptamt (RSHA) in Berlijn, gericht aan de Sipo-SD commando's in Den Haag, Parijs, Brussel en Metz, betreffende de deportatie van Joden naar het kamp Auschwitz*.

Wiener Library, *Getuigenis van Cyngiser, Jacques*, Doc. nr. P.III.g. nr. 1049: 34 pagina's. Reel: 52.

[https://de.wikipedia.org/wiki/Rolf_G%C3%BCnther_\(SS-Mitglied\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Rolf_G%C3%BCnther_(SS-Mitglied))

Naam en voornaam

Klas / Vak

In het najaar van 1940 beslissen de nazi's om de Joden die in Warschau wonen te groeperen in een getto. Een aanzienlijk aantal mensen sterft door overbevolking, erbarmelijke levensomstandigheden, hygiëne en brutaliteiten. Vanaf het begin zijn er inspanningen om zich te verzetten, ook al beperkten deze zich voornamelijk tot louter intellectueel-passief verzet, waaronder de ondernemingen van Emmanuel Ringelblum om zo veel mogelijk informatie te verzamelen voor de toekomst. Vanaf het najaar van 1941 tot het voorjaar van 1942 zijn er meerdere gebeurtenissen die de Joden te kennen geven tot wat de nazi's in staat zijn: de massamoorden in het Oosten en de deportatie naar moordcentra, zoals *Kulmhof* en *Belzec*. Het hoofd van de Joodse Raad in het getto van Warschau, Adam Czerniaków, weigert steun te verlenen aan het gewapende verzet uit angst voor represailles. Wanneer eind juli 1942 de massadeportaties naar Treblinka starten, waar op amper twee maanden tijd het gros van de gettobevolking wordt vermoord, komt er een bewustwording tot stand bij de overblijvers: voornamelijk arbeidsgeschikte jonge mannen die nu begrijpen dat enkel gewapend verzet mogelijk is. Voornamelijk werkgroepen worden samengevoegd tot één sterke(re) organisatie: de ŻOB.

Pedagogische opdrachten

1. Zoek de volgende vragen op, op het internet. Doe dit klassikaal, als huistaak of als individuele taak tijdens de les:
  - Van wanneer tot wanneer woedde de opstand in het getto van Warschau?
  - Hoeveel strijders hebben in beide kampen gevochten en hoeveel zijn er gesneuveld?
  - Wie waren de leiders van beide kampen?
  - Zoek het verloop van de strijd op.
  - Welke wapens werden ingezet door beide kampen in de strijd?
  - Wie won de opstand?
  - Hoe wordt de opstand van het getto van Warschau vandaag herdacht?
2. Presenteer individueel of in groep wat jullie gevonden hebben. Tracht het als één verhaal te brengen of schrijf een tekst.
3. Hoe komen de opstanden (het 20ste konvooi en het getto van Warschau) die op dezelfde dag begonnen/plaatsvonden overeen en waarin verschillen ze?

Opmerkingen leerkracht

SPOREN VAN HERINNERING

is een driemaandelijks uitgave van
vzw Auschwitz in Gedachtenis

www.auschwitz.be

Het Verzet, enkelvoud of meervoud?

Het Verzet is geen uniform gegeven. Het verschilt van land tot land en van moment tot moment. Het is een veelvormige instantie, zowel in zijn verscheidenheid van beweegredenen als in zijn diversiteit van modi operandi. Maar de volgende zaken zijn wel kenmerkend voor het antifascistische Verzet tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog:

We kunnen moeilijk spreken van HET Verzet. Het nam uiteenlopende vormen aan in alle landen die erbij betrokken waren. In Duitsland, Italië, Frankrijk, Hongarije en Spanje ontstond het antifascistische Verzet met de bedoeling de invloedrijke fascistische bewegingen te stoppen, waarvan er sommige al op het grondgebied actief waren en andere de macht grepen. In andere landen groeide het Verzet samen met de intensiteit van de bezetting door de Duitse of Italiaanse troepen.

DE VERSCHILLENDE MODI OPERANDI VAN HET VERZET

Het Verzet kende verschillende werkwijzen, naargelang het land waar het actief was, de betrokkenen en hun vaardigheden en competenties. Het Verzet kon actief of passief zijn, al dan niet gewapend, en veel aandacht ging naar sabotageacties en aanslagen. In bepaalde gevallen werd reële hulp geboden aan Joden, dienstweigeraars of ontmaskerde verzetsstrijders. In andere gevallen was het Verzet eerder 'intellectueel' en psychologisch van aard. Door pamfletten en clandestiene bladen te verspreiden, probeerde men het moreel van de bevolking hoog te houden. In de USSR, Joegoslavië en Frankrijk konden zich, door de uitgestrektheid van het land en de geografie van het terrein, tal van verzetsbewegingen vormen die tot echte partizanenlegers uitgroeiden. In andere landen zoals België of Nederland werd veeleer een 'psycholo-

gische' oorlog gevoerd. Alleen al het Belgische Verzet wist gedurende de oorlog 650 verschillende clandestiene bladen uit te geven. De sabotagedaden van met name de Groep G lagen aan de basis van 'La Grande Coupure' (de grote stroomonderbreking). 28 elektriciteitspylonen werden toen zwaar beschadigd of vernield. De gevolgen waren voelbaar tot in het industriële bekken van het Duitse Ruhrgebied. En veeleer sociaal Verzet tot slot leidde onder meer in 1941 tot grote stakingen in Nederland, België en Noord-Frankrijk. De industriële productie van de bezetter werd hierdoor aanzienlijk afgeremd.

DE BEWEEGREDEKEN VAN HET VERZET

De redenen waarom men toetrad tot het Verzet verschilden ook naargelang de eigenheden van elk land. De antifascisten reageerden op maatregelen die de fas-

cistische macht in hun land trof. In Duitsland, Italië en Bulgarije streed men in de eerste plaats tegen de vrijheidsbeperkingen en voor het behoud van de sociale en politieke verworvenheden. In de buurlanden kwam het Verzet op voor wie vervolgd werd. De leden boden steun aan Duitse en Italiaanse vluchtelingen en antifascisten. Op politiek vlak werd strijd geleverd tegen fascistische organisaties die de macht wilden grijpen in andere landen. De politieke krachtlijnen van het Verzet veranderden mee met de start van WO II. Het ging niet louter meer om solidariteit met de vervolgdten, de antifascisten en de slachtoffers van racisme in het buitenland. De vrijheden en de persoonlijke integriteit van elke burger stonden nu op het spel, net als de onafhankelijkheid van het land.

CONCRETE SOLIDARITEIT WAS EEN BELANGRIJKE FORM VAN VERZET

Het antifascistische Verzet mani-

Jean Cardoen en Ulrich Schneider gaven bij Uitgeverij Husson dit viertalige (FR, NL, ENG, DUI) boek uit over Verzet in Europa

© Alle rechten voorbehouden

festeerde zich niet alleen in de strijd tegen de nazi's of het politieke werk. Een belangrijke vorm van het Verzet was ook de concrete hulp aan wie vervolgd en uitgesloten werd, om zo de plannen van de nazimacht te dwarsbomen. Solidariteit was een daad van Verzet die veel verschillende vormen kon aannemen. Er waren mensen die Joden hielpen te ontsnappen maar ook hele dorpen die hun 'illegale' bureaus weigerden te verraden. Er waren mensen die het naziprogramma om gehandicapten te vermoorden aan het licht brachten en er waren andere mensen die voedsel leverden of andere hulp verleenden aan families van vervolgdgen. Er waren ook politieke gevangenen die zich in de concentratiekampen bekommerden om de allerzwaksten, de kinderen en de jongeren, die op die manier konden overleven.

VERZET OVER POLITIEKE EN RELIGIEUZE GRENZEN HEEN

De nazibezetting – maar niet alleen die – leidde tot nieuwe, brede politieke coalities tegen een gemeenschappelijke dreig-

ing. Communisten en conservatieven, atheïsten en christenen keerden zich samen tegen de vijand. De vroegere tegenstellingen tussen politieke en sociale groeperingen verdwenen naar de achtergrond. In het gemeenschappelijk patriottisch belang ruimden de aloude dogma's en uitsluitingsregels plaats voor allianties en samenwerkingsverbanden. Deze eenheid van antifascisten ontstond in de eerste plaats deels in de detentiecentra, de concentratiekampen en ondergronds.

VERZETSMANNEN EN -VROUWEN

Elk land telde talloze vrouwen in de gelederen van 'zijn' Verzet. De meesten behoorden tot linkse ideologische groeperingen zoals de Sovjet-partizanen en de Griekse of Joegoslavische communisten. Maar ook in de ontsnappingsnetwerken in België en Frankrijk, in de ondergrondse pers of bij de inlichtingendiensten in Italië en Denemarken en in de politieke oppositie in Spanje en Duitsland waren vrouwen actief. Ze boden op dezelfde manieren Verzet als hun mannelijke collega's ... en riskeerden daarvoor net zozeer de kogel

van fascistische of nazi-executiepelotons.

EEN INTERNATIONALE EN INTERNATIONALISTISCHE IDEE

Het nazisme bedreigde de vrijheid van IEDEREEN. Dat vereiste gezamenlijke actie, over de grenzen heen. Het internationalistische karakter van de strijd van het Verzet vertaalde zich in de hulp aan antifascisten in ballingschap, de toetreding tot de Internationale Brigades in Spanje of de partizanenlegers. Daarnaast was er ook de steun aan slachtoffers van discriminatie, diegenen die plots uitgesloten werden van een 'volksgemeenschap' en in racistische termen omschreven werden als 'vreemdeling' of 'vijand van het volk'. Een van de treffendste voorbeelden van dit internationalisme zijn zonder twijfel de verzetsstrijders die op de beruchte propagandaposter *Affiche rouge* figureerden. Het ging om Fransen, Armeniërs, Joden, Polen enz. die actief waren in een beweging, bekend als de Groep Manouchian. In het NKFD (*Nationalkomitee Freies Deutschland* of *Nationaal Comité Vrij Duitsland*) verenigden

Monument ter ere van Groupe G, ULB, Brussel:
 'Als eerbetoon aan de verzetsstrijders van Groep G en aan allen die, over ideologische obstakels heen, in opstand kwamen tegen de ontkenning van de mens en het aan het menselijk denken opgelegde zwijgen.'

Duitse antifascistische militairen zich met mannen van andere nationaliteiten tegen wie ze geacht werden te vechten, zoals Sovjets, Roemenen en Grieken. Voorbeelden van het internationalisme zijn legio. Individuen uit alle sociale klassen verenigden zich in een en dezelfde solidaire beweging tegen het fascisme. Dat gebeurde zelfs in de concentratiekampen, met name in Buchenwald, waar internationale clandestiene comités opgericht werden. Het Verzet van de 'Rode Driehoeken' (*het merkteken voor politieke gevangenen*) in dat kamp werd niet enkel gekenmerkt door de georganiseerde onderlinge solidariteit, het leidde ook tot de opstand en bevrijding van Buchenwald op 11 april 1945 – enkele uren voor de eerste Amerikaanse troepen arriveerden.

IS VERZET EEN INDIVIDUELE KEUZE?

Het Verzet is niet het werk van groepen anonieme mensen. Elk individu moet de moed en de overtuiging hebben openlijk stelling in te nemen en concreet actie te ondernemen. Dat kan door pamfletten te verspreiden, onder-

grondse kranten te drukken, duidelijk antifascistische leuzen uit te hangen, alle wettelijke middelen aan te wenden om zijn of haar verzet tegen de bezettingsmacht kenbaar te maken en – in zijn meest radicale vorm – de fascistische dreiging te bestrijden met een wapen in de hand, als partizaan in de rangen van de geallieerde strijdkrachten. De partizanen richtten hun acties rechtstreeks tegen de militaire doelen van de Duitse nazi's om het fascistische leger te verzwakken. Ze saboteerden de bevoorrading en trokken troepen weg die daarvoor niet aan het front ingezet konden worden. De militaire successen die daaruit voortvloeiden waren niet altijd direct zichtbaar, maar er bestaat geen twijfel over dat de macht van de fascistische strijdkrachten hierdoor serieus werd aangetast.

VERZETSIDEALEN ALS TOEKOMSTVISIE

Het antifascistische Verzet onderhield nauwe banden met de sociale tegenbewegingen van die tijd. Verzetsstrijders leverden niet louter strijd tegen de bezetting of

de naziterreur, maar ook voor het behoud van vrijheden en sociale en maatschappelijke verworvenheden. In de 'eet van Buchenwald' formuleerden de overlevenden in april 1945 een gezamenlijk doel, 'de opbouw van een nieuwe wereld van vrede en vrijheid'. Emblematische voorbeelden zijn de visionaire pamfletten van *Die Weiße Rose* (*de Witte Roos, een verzetsgroep van studenten en professoren aan de universiteit van München*) of het beroemde gedicht van de protestantse predikant Martin Niemöller. Concrete verwezenlijkingen tot slot vinden we in het programma van de *Conseil national de la Résistance* (*Nationale Verzetsraad*) in Frankrijk, in het Manifest van het Europese Verzet (waarvan de waarden aan de oprichting van Europa ten grondslag liggen) en in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens die op 10 december 1948 door de Verenigde Naties aangenomen werd. ■

Jean Cardoen
 Voorzitter van de Franstalige
 pedagogische commissie

VROUWEN VAN HET VERZET, IN DE VERGEETHOEK VAN DE GESCHIEDENIS?

© Privé-collectie M.P. d'Udekem d'Acoz

Andrée de Jongh, hoofd van de
Ligne d'évasion Comète (1941)

Volgens officiële statistieken van na de oorlog maakten vrouwen slechts 15% van de verzetsstrijders in België uit¹. Alles wijst er echter op dat veel meer vrouwen een actieve rol in het verzet speelden. Hun betrokkenheid was mogelijk beperkt, maar daarom niet minder reëel². Waarom dan die onderschatting? Veel vrouwen hebben geen stappen ondernomen om hun status als verzetsstrijdster te laten erkennen. Ze waren vaak actief aan de zijde van hun echtgenoot en meenden dat zijn erkenning ook die van hen als echtgenoot inhield. De jongste vrouwen zagen er niet altijd het nut van in erkend te worden voor hun verzetsdaden. Ze wilden bovenal terug naar hun normale leven.

Naast de bekende figuren uit het Belgische vrouwelijke verzet (zij het minder dan hun mannelijke evenknieën) zoals Suzanne Spaak, Andrée de Jongh en Marguerite Bervoets, hebben nog duizenden vrouwen op velerlei wijzen verzet gepleegd. Het is moeilijk dit fenomeen in zijn geheel te bevatten, maar we kunnen wel twee specifieke profielen onderscheiden. Aan de ene kant vinden we jonge vrouwen van in de twintig, meestal ongehuwd of getrouwd zonder kinderen, die zich al voor de oorlog geëmancipeerd toonden door in de politiek of in jeugdbewegingen actief te zijn. Ze oefenden een beroep uit waarvoor een zekere intellectuele opleiding vereist was, en besloten zich uit

overtuiging aan de zijde van de mannen bij de strijd aan te sluiten. Aan de andere kant boden ook de oudere, getrouwde vrouwen met gezinnen hulp aan familieleden, en dan met name hun echtgenoten, die bij clandestiene acties betrokken waren. Zelden bekleedden vrouwen leidende posities in de netwerken en de zogenaamde mannelijke verantwoordelijkheden waren vaak niet voor hen weggelegd, laat staan de gewapende strijd. Ze hielden zich vooral bezig met taken die hen van oudsher thuis werden toevertrouwd; zorgen voor voeding, kleding enzovoort, een rol als verbindingspersoon, de huisvesting van ondergedoken mensen, secretariatswerk en clandestiene pers.

Een heel vrouwelijk ontsnappingsnetwerk

Het *Comet*-netwerk, dat de geallieerde vliegeniers en soldaten hielp, blijkt een structuur te zijn geweest waarin vrouwen bijzonder aanwezig waren en veel verantwoordelijkheid kregen³. In augustus 1941 was een jonge vrouw van 25, Andrée de Jongh, medeoprichtster van het ontsnappingsnetwerk *Comet*, waarvan ze de leider werd⁴. In tegenstelling tot de

andere netwerken kreeg gelijkheid tussen mannen en vrouwen hier een praktische invulling en het aandeel van de vrouwen die bij verzetsdaden stierven was aanzienlijk (35%). Vanuit organisatorisch oogpunt waren vrouwen vooral aanwezig in de huisvesting, als verbindingspersoon, voor de post en de postbussen. Deze verdeling is vergelijkbaar met die van andere verzetsbewegingen. Wat *Comet* het imago van een vrou-

wennetwerk heeft gegeven, zijn de paar jonge vrouwen die erin slaagden belangrijke posities te bereiken, zoals internationale gids of sectormanager. Bovendien heeft het charisma van Andrée de Jongh, als oprichtster en netwerkhoofd, de mythe van *Comet* extra krachtig gemaakt. ■

Sarah Timperman
Archivaresse
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

© Cegesoma

Clandestiene drukkerij van *la Libre Belgique* (1944) ▲

Het audiovisuele archief van Stichting Auschwitz telt zeven getuigenissen van de vrouwelijke leden van het verzetsnetwerk *Comète*. (Vlnr en van boven naar onder: Elsie Maréchal, Elisabeth Ferraille, Clémentine Lucas, Andrée Dumont, Jacqueline Mondo, Elisabeth Liégeois ▼ en Amanda Stassart)

¹ Fabrice Maerten, 'Vrouwen in het verzet', online op de website *Belgium WWII* (<https://www.belgium-wwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/vrouwen-in-het-verzet.html>)

² Zie *Femmes et résistance en Belgique et en zone interdite 1940-1944*,

onder redactie van Robert Vandebussche, Institut de recherches historiques du Septentrion, Bondue, 2006.

³ Zie de studie van Adeline Remy, 'L'engagement des femmes dans la ligne d'évasion *Comète* (1941-1944). Entre mythe et réalité', in *Femmes et*

résistance en Belgique et en zone interdite, *ibid.*, p. 57-72.

⁴ Zie ook de biografie van Marie-Pierre d'Udekem d'Acoz, *Andrée de Jongh : une vie de résistante*, Brussel: Racine, 2016.

LINKEN EN HERINNEREN

De jaarlijkse wedstrijd rond burgerzin van Stichting Auschwitz

De vzw *Auschwitz in Gedachtenis* en *Stichting Auschwitz* organiseren elk jaar een wedstrijd gericht aan leerlingen van de derde graad van het secundair onderwijs. Voor het schooljaar 2021-2022 vond de wedstrijd niet plaats door de gekende restricties in verband met de pandemie. Maar dit jaar zijn we terug en kijken met ongeduld uit naar de prachtige inzendingen die we ongetwijfeld zullen binnenkrijgen.

Het doel van de wedstrijd is leerlingen bewust maken van het belang van burgerzin, van de gevaren van extremisme in onze samenleving en de jongere ertoe aanzetten om kritisch te leren nadenken. De wedstrijd vindt plaats

in de periode van 27 januari: de dag waarop de bevrijding van het concentratiekamp Auschwitz wordt herdacht.

Iedere school in Vlaanderen en Nederlandstalig Brussel kan deelnemen, ongeacht het net of de onderwijsvorm. De deelnemers worden uitgenodigd een werk te maken over een welbepaald thema dat vastgelegd wordt door de leden van onze *Commissie Onderwijs en Vorming*. Als werkvorm kan gekozen worden uit een geschreven inzending (verhandelingen, gedichten, columns ...) of werk met een eerder artistieke invalshoek (foto, film, muziek, theater, beeldvorming, tekening of schildering, buurtproject ...).

Op deze en op de volgende pagina zie je een aantal voorbeelden van de artistieke inzendingen van de afgelopen jaren

Ignorance is bli ⚡

Een onafhankelijke jury kiest dan zes laureaten uit de talrijke inzendingen, die door *Stichting Auschwitz* uitgenodigd worden om gratis deel te nemen aan onze begeleide vijfdaagse studiereis naar Auschwitz. De laureaten krijgen ook een erediploma uitgereikt tijdens de proclamatie in hun school en er worden extra prijzen voorzien voor groepsprojecten.

Een aantal thema's van de afgelopen jaren waren:

- *Mensenhandelswaarde*
- *Alles mag in naam van de democratie*
- *Het extremisme is terug! Herinneringseducatie; een manier om zich ertegen te verzetten*

- *Kwetsbare vrijheid*
- *Vluchten kan niet meer!?*
- *Alle Menschen werden Brüder*
- *Herinneren vandaag, een toekomst voor het verleden*
- *De grenzen van de waarheid*

Het thema voor dit jaar wordt eind september gekozen.

De praktische modaliteiten, het reglement en het inschrijvingsformulier, kunnen vanaf 1 oktober gevonden worden op onze website:

www.auschwitz.be

of kunnen aangevraagd worden via mail op:

georges.boschloos@auschwitz.be

Een studiereis, georganiseerd
door de vzw Auschwitz in Gedachtenis

AUSCHWITZ & BIRKENAU BEZOEKEN

11 - 15 APRIL 2022

info en inschrijvingen:
info@auschwitz.be

- * De concentratiekampen
Auschwitz I en II
- * Het voormalige
uitroeicentrum
Birkenau
- * Het museum en de
nationale paviljoenen
- * Krakau: de voormalige
Joodse buurt en het
vroegere getto
- * Sporen van het Joodse
leven in Oświęcim
- * Getuigenissen
- * Projecties
- * Conferenties

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS - STICHTING AUSCHWITZ
WOLSTRAAT 17/BUS 50 - 1000 BRUSSEL - TEL.: +32 (0)2 512 79 98

WWW.AUSCHWITZ.BE
INFO@AUSCHWITZ.BE

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofdredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Jean Cardoen, Dimitri Roden, Fabian Van Samang, Anne-Sophie Van Vyve
Vertalingen naar het Nederlands: Rudy Trullemans
Graficus: Georges Boschloos

Met de steun van:

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

